

AR SKIRIANT BAUSMĘ YRA PAKANKAMAI ATSIŽVELGIAMA Į ASMENS PATIRTUS TEISIŲ IR LAISVIŲ SUVARŽYMUS BAUDŽIAMOJO PROCESO METU?

Vidas Krušinskas, Liutauras Valickas

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Baudžiamosios justicijos šakos 4 kurso studentai
Saulėtekio al. 9, I rūmai, 10222 Vilnius

El. paštas: vidas.krusinskas@tf.stud.vu.lt, liutauras.valickas@tf.stud.vu.lt

Mokslinio straipsnio praktinė kuratorė lekt. Laura Šivickaitė-Moldarienė

El. paštas: laura.sivickaite@tf.vu.lt

Anotacija: Straipsnyje aptariamas baudžiamojo proceso metu asmens patiriamų teisių ir laisvių suvaržymų vertinimas bausmės skyrimo metu. Atitinkamai, yra nagrinėjami įvairūs su minėtu klausimu susiję veiksniai, įskaitant asmens teisės į baudžiamąjį procesą per kuo trumpiausią laiką įgyvendinimą ir procesinių prievartos priemonių, išskirtinę reikšmę suteikiant kardomajai priemonei – suėmimui, taikymą.

Pagrindiniai žodžiai: baudžiamasis procesas, bausmė, suėmimas, proceso operatyvumo principas, asmens teisių ir laisvių suvaržymas.

The article analyses the assessment of various constraints of human rights experienced during a criminal procedure while imposing a penalty, including the realization of right to a criminal procedure within a reasonable time and the implementation of coercive measures, particularly – detention.

Keywords: criminal procedure, penalty, detention, the principle of the speed of proceedings, constraints of human rights.

Įvadas

Šio darbo **aktualumas**. Suėmimas, namų areštas, dokumentų paėmimas, krata, elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolė, jos fiksavimas ir kaupimas, laikinas nušalinimas nuo pareigų ar laikinas teisės užsiimti tam tikra

veikla sustabdymas, slaptas sekimas – tai tik nedidelė dalis procesinių prievartos priemonių, kuriomis yra suvaržomos įtariamųjų ar kaltinamųjų pagrindinės asmens laisvės ir teisės. Teisės doktrinoje sutinkama pozicija, kad baudžiamoji atsakomybė faktiškai pradedama įgyvendinti ne teismui priėmus apkaltinamąjį nuosprendį baudžiamosioje byloje, o vos prasidėjus baudžiamajam procesui, kai asmuo būdamas įtariamuoju, o vėliau – ir kaltinamuoju, patiria kardomųjų ir kitų procesinių prievartos priemonių nulemtus laisvių ir teisių apribojimus, nerimą dėl savo ateities, psichologinius išgyvenimus bei reputacinę žalą (Piesliakas, 2007, p. 9–11; Prapiestis, D., Prapiestis, J., 2022, p. 278). Antai, galima teigti, kad net ir atleidžiant kaltininką nuo baudžiamosios atsakomybės jis faktiškai atleidžiamas ne nuo jos, „<...> bet nuo bausmės, nes jau būna išgyvenęs atitinkamą teisinę prievartą, baudžiamuosius suvaržymus, pavyzdžiui, procesinę prievartą – kardomąjį kalinimą, kurį įstatymų leidėjas prilygina laisvės atėmimo bausmei (BK 66 straipsnis), nors byla dar būna net nepasiekusi teismo nagrinėjimo stadijos“ (Prapiestis, D., Prapiestis, J., 2022, p. 278).

Vertėtų paminėti, kad be įprastai baudžiamojo proceso metu kylančių suvaržymų, baudžiamojon atsakomybėn traukiami asmenys nukenčia ir dėl pernelyg ilgos proceso trukmės, kai pažeidžiama jų teisė į procesą per kuo trumpiausią laiką. Be to, nepaisant pastaruoju metu pagerėjusių statistinių griežčiausios kardomosios priemonės – suėmimo – rodiklių, jis vis dar taikomas per dažnai, be objektyvios laisvės suvaržymo būtinybės. Visgi teismų praktikoje minimi baudžiamojo proceso eigoje kylantys žmogaus laisvių ir teisių užtikrinimo iššūkiai ne visada sulaukia pakankamo dėmesio, dažnai pripažįstant juos kaip savaime suprantamus ir nereikalaujančius didesnių pastangų jų analizei bei sprendimui.

Gana vangiai prie esamos situacijos sprendimo prisideda ir įstatymų leidėjas, iš kurio pasigendama iniciatyvos keisti nusistovėjusią ydingą padėtį. Taigi tiek įstatymų leidėjas, reglamentuodamas baudžiamuosius teisinius santykius, tiek teismai, nagrinėdami baudžiamąsias bylas, šiame darbe nagrinėjamai problematikai dažniausiai skiria nepakankamą dėmesį, o kartais jo neskiria visai.

Pakankamumą autoriai supranta ir šio darbo kontekste vertina performuluodami į teiginį „tiek, kiek reikia, arba tiek, kiek būtina“, siekdami nustatyti, ar teismų praktikoje egzistuoja bendra pakankamumo samprata šiame darbe keliamais klausimais, bei bandydami susieti šį pakankamumo aspektą su humanizmo, teisingumo, proporcingumo, proceso greitumo (operatyvumo) ir kitų pamatinių teisinės sistemos principų, taip pat Lietuvos priimtų tarptautinių įsipareigojimų suponuojama būtinybe teismui, sprendžiančiam baudžiamosios atsakomybės taikymo klausimus, visapusiškai įvertinti baudžiamojo proceso metu asmens patiriamus suvaržymus, jų įtaką asmens laisvėms bei teisėms ir, tuo remiantis, deramai individualizuoti skiriamą bausmę ar sąlygas sprendžiant dėl proceso užbaigimo neskiriant bausmės.

Taigi nagrinėjama tema yra itin aktuali. Kartu pažymėtina, kad darbo aktualumas pasireiškia ne tik pirmiau išdėstyta problema praktikoje, bet, neabejotinai, ir moksle,

nes mokslas šiandiena dar nepateikia jokio atsakymo, jokios taisyklės, pagal kurią būtų galima konstatuoti, ar taikant baudžiamąją atsakomybę yra pakankamai („tiek, kiek reikia, arba tiek, kiek būtina“) atsižvelgiama į baudžiamojo proceso metu asmens patirtus suvaržymus. Būtent šiuo darbu, pasitelkiant teisės ir kriminologijos mokslų metodus, siekiama detaliau kelti aktualias problemas ir svarstyti potencialius jų sprendimo būdus.

Šio darbo **naujumas** yra itin ryškus, nes baudžiamojo proceso metu kylantys asmens laisvių ir teisių suvaržymai, o ypač jų vertinimas teismui taikant baudžiamąją atsakomybę, Lietuvos teisės mokslininkų buvo nagrinėti tik epizodiškai – atlikus detalią doktrinos nagrinėjama tema analizę pavyko rasti vos kelias lietuvių autorių mokslines publikacijas, gvildenančias baudžiamojo proceso lemiamų asmens teisių ir laisvių ribojimų klausimus (Jurka, R., 2009; Jurka, R., Gušauskienė, M., 2009; Merkevičius, R., 2011; Bikelis, S., 2018; Prapiestis, D., Prapiestis, J., 2022), o baudžiamojo proceso metu asmens patiriamų suvaržymų įtakos skiriamai bausmei (taikant baudžiamąją atsakomybę) problematika buvo nagrinėjama tik viename moksliniame straipsnyje (Merkevičius, R., 2011). Be to, nenustatyta, kad doktrinoje būtų aptartas pakankamumo aspektas.

Šio **darbo tikslą** suponuoja kelios sudedamosios dalys: darbe siekiama nustatyti, ar skiriant bausmę yra pakankamai atsižvelgiama į asmens patirtus teisių ir laisvių suvaržymus baudžiamojo proceso metu, tai kartu analizuojant per sudėtinės šio instituto dalis – proceso greitumo principą ir procesines prievartos priemones.

Uždaviniai, kuriais įgyvendinamas užsibrėžtas tikslas:

- 1) Išanalizuoti teisės į baudžiamąją procesą per kuo trumpiausią laiką (proceso operatyvumo principo) specifiką ir jos įgyvendinimo problematiką;
- 2) Ištirti suėmimo, kitų kardomųjų priemonių ir procesinių prievartos priemonių taikymo problematiką;
- 3) Nustatyti, kokią reikšmę turi baudžiamojo proceso metu asmens patiriami laisvių ir teisių suvaržymai, sprendžiant dėl asmens baudžiamosios atsakomybės.

Šio **darbo objektas** - baudžiamojo proceso metu asmens patiriamų laisvių ir teisių suvaržymų vertinimas, skiriant bausmę ar kitaip užbaigiant baudžiamąją procesą.

Darbe naudojami sisteminis, analizės, statistikos ir apklausos **metodai**. Sisteminis ir analizės metodai pasitelkti analizuojant teisės aktų nuostatas, teismų praktiką (išanalizuota 31 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus nutartis), teisės doktriną, teisės normų tarpusavio ryšį, teismų praktikos ir doktrinos reikšmę nagrinėjamam klausimui ir darant atitinkamas išvadas. Statistikos metodu buvo nagrinėjami pastarųjų keliolikos metų statistiniai duomenys, apimantys užsitęsusių ikiteisminių tyrimų, baudžiamųjų bylų nagrinėjimų ir suėmimo bei kitų kardomųjų priemonių taikymo tendencijas Lietuvoje. Apklausos metodas naudotas apklausiant

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjus (gauti atsakymai iš 5 teisėjų) ir Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Baudžiamosios justicijos katedros mokslininkus, nedirbančius teisėjais (gauti 7 atsakymai).

Šiame straipsnyje, siekiant visapusiškos analizės, nagrinėjama įvairi **literatūra** ir **šaltiniai**, įskaitant teisės aktų (Lietuvos Respublikos baudžiamojo ir baudžiamojo proceso kodeksų, Europos Žmogaus Teisių Konvencijos) nuostatas, teismų praktiką, didžiausią dėmesį skiriant Lietuvos Aukščiausiojo Teismo ir Europos Žmogaus Teisių Teismo išaiškinimams, taip pat teisės doktrina, daugiausiai apimanti Lietuvos teisės mokslininkų publikacijas, ir statistiniai duomenys apie užsitęsusių ikiteisminius tyrimus bei baudžiamąsias bylas, nagrinėjamas pirmosios instancijos teismuose, taip pat suėmimą ir kai kurias kitas kardomąsias priemones.

1. Asmens teisė į baudžiamąjį procesą per kuo trumpiausią laiką arba proceso operatyvumo principas

1.1. Asmens teisės į baudžiamąjį procesą per kuo trumpiausią laiką teisinis reglamentavimas

Teisė į baudžiamąjį procesą per kuo trumpiausią laiką įtvirtinta tiek tarptautinėje, tiek nacionalinėje teisėje. Svarbiausias tarptautinės teisės šaltinis, kuriame įtvirtinta ši teisė – Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (toliau – ir EŽTK), kurios 6 straipsnyje, kaip viena iš asmens teisės į teisingą bylos nagrinėjimą sudėtinių dalių, numatyta, jog *„kai yra sprendžiamas <...> pareikšto kokio nors baudžiamojo kaltinimo klausimas, toks asmuo turi teisę, kad bylą per įmanomai trumpiausią laiką <...> išnagrinėtų pagal įstatymą įsteigtas nepriklausomas ir bešališkas teismas“* (Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencija, 1950).

Ši teisė dar yra laikoma proceso operatyvumo principu, kurį įgyvendinančios nuostatos nacionalinėje teisėje kompleksiskai yra įtvirtintos Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse (toliau – ir BPK). Antai, BPK 1 straipsnyje įtvirtinta principinė nuostata, kad baudžiamojo proceso paskirtis, be kita ko, yra greitai ir išsamiai atskleisti nusikalstamas veikas (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, 2002).

Konkrečiau šis principas atskleistas BPK 2 straipsnyje ir 176 straipsnio 1 dalyje, kuriuose, atitinkamai, įtvirtinta prokuroro ir ikiteisminio tyrimo įstaigų pareiga *„kiekvieniu atveju, kai paaiškėja nusikalstamos veikos požymių, pagal savo kompetenciją imtis visų įstatymų numatytų priemonių, kad per trumpiausią laiką būtų atliktas tyrimas ir atskleista nusikalstama veika“* ir nuostata, jog *„ikiteisminis tyrimas turi būti atliktas per kuo trumpiausius terminus“*. Be to, analogiški ikiteisminio tyrimo atlikimo per kuo trumpiausią laiką reikalavimai įtvirtinti ir BPK 172 straipsnio 1 dalyje bei 2 dalies 3 punkte (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, 2002).

Teisminiam bylos nagrinėjimui itin reikšmingos BPK 44 straipsnio 5 dalies ir 242¹ straipsnio 1 dalies nuostatos, kuriose nustatyta kiekvieno nusikalstamos veikos padarymu kaltinamo asmens teisė į bylos išnagrinėjimą per kuo trumpiausią laiką ir teismo pareiga rūpintis „kad baudžiamoji byla teisme būtų išnagrinėta per kuo trumpesnę laiką <...>“ (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, 2002).

Visgi susiklosto situacijos, kai pirmiau išreikštos konstantos nėra laikomasi, ji yra pažeidžiama, t. y. ikiteisminis tyrimas ar bylos nagrinėjimas teisme trunka neproporcingai ilgai. Preziumuojant, kad už pažeistą teisę turi būti atlyginta / kompensuota, kyla klausimas, - ar toks mechanizmas egzistuoja ir kaip tai veikia Lietuvos teisinėje sistemoje? Tiek BPK, tiek Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse (toliau – ir BK) įstatymų leidėjas neįtvirtino jokių nuostatų, *expressis verbis* apibrėžiančių asmens teisės į baudžiamąjį procesą per trumpiausią laiką pažeidimo teisiųjų padarinių – apie tai neužsimenama nei prie bausmės skyrimo pagrindų, nei prie atsakomybę lengvinančių aplinkybių, nei prie galimybės asmeniui skirti švelnesnę bausmę ar atidėti paskirtos arešto ar laisvės atėmimo bausmės vykdymą.

Apibendrinant, iš apžvelgtų teisės normų matyti, kad baudžiamojo proceso įgyvendinimui per kuo trumpiausią laiką įstatymų leidėjas skiria išties didelį dėmesį, pabrėžiant greito proceso svarbą tiek ikiteisminio tyrimo, tiek ir teismo baudžiamosios bylos nagrinėjimo metu, tačiau apie šio principo pažeidimo pasekmes įtariamajam / kaltinamajam BK ir BPK tiesiogiai neužsimenama, paliekant šį klausimą teismų praktikai, kas, kaip matyti iš toliau aptariamų teismų jurisprudencijos, ap sunkina tinkamą jo įgyvendinimą ir kelia tam tikrų klausimų dėl atitikties teisinio aiškumo ir tikrumo principų reikalavimams.

1.2. Asmens teisės į baudžiamąjį procesą per kuo trumpiausią laiką praktinio įgyvendinimo tendencijos Lietuvoje

Nors asmens teisės į baudžiamąjį procesą per kuo trumpiausią laiką tiek ikiteisminio tyrimo, tiek ir teismo bylos nagrinėjimo metu įtvirtinimas įvairiuose BPK straipsniuose vertintinas teigiamai, vertėtų įvertinti ir praktinį jų įgyvendinimą, nes labai svarbu, kad įstatymų įtvirtintos žmogaus laisvių ir teisių garantijos būtų ne tik deklaratyvaus pobūdžio, bet ir realiai įgyvendinamos baudžiamajame procese. Atitinkamai, vertėtų pažvelgti ne tik į teismų praktiką, bet ir į statistinius ikiteisminių tyrimų ir bylų nagrinėjimo teismuose duomenis, nes, akivaizdu, jog baudžiamajame procese yra kvestionuojami ir nustatomi ne visi galimi teisės į baudžiamąjį procesą per kuo trumpiausią laiką pažeidimai.

Advokatas doc. dr. R. Merkevičius greitą baudžiamąjį procesą įvardijo kaip apsaugantį „įtariamą (kaltinamą) asmenį nuo pernelyg (nepateisinamai) ilgai trunkančios nežinomybės ir netikrumo dėl savo faktinio ir teisinio likimo (prieš jį pradėto proceso baigties) bei su tuo neabejotinai susijusios psichologinės įtampos ir dvasinių

išgyvenimų. Kartu su kitomis teisėmis saugo įtariamąjį (kaltinamąjį) ir nuo pernelyg (nepateisinamai) ilgai trunkančios procesinės prievartos bei kitų suvaržymų ar įtakos įtariamo (kaltinamo) asmens privatumui, darbinėms teisėms ar socialiniam gyvenimui <...>“ (Merkevičius, 2011, p. 37). Šio autoriaus teigimu, „*tais atvejais, kai iš esmės dėl baudžiamojo persekiojimo, teisingumo ar kitoms valstybės institucijoms (pareigūnams) įkaltinamų priešasčių baudžiamasis procesas (ikiteisminis tyrimas ar (ir) baudžiamosios bylos nagrinėjimas teismuose) trunka pernelyg ilgai, šis pernelyg ilgai trunkantis procesas reiškia Konvencijos 6 straipsnio 1 dalies pažeidimą bei šio proceso ir jame taikytų priemonių įtaka baudžiamojon atsakomybėn traukiamam asmeniui prilygsta bausmei*“. Dėl to, autorių nuomone, pritariant doc. dr. R. Merkevičiaus mintims, jei toks nepagrįstai ilgai užsitęsęs procesas dar būtų užbaigiamas kriminalinės bausmės paskyrimu, tai, iš esmės lemtų baudimą antrą kartą, kai pirmą kartą nubaudus asmenį pernelyg ilgu ir „*visiškai nereikalingu*“ procesu, jis dar antrą kartą būtų baudžiamas kriminaline bausme (Merkevičius, 2011, p. 47–48).

Remiantis Informatikos ir ryšių departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos (toliau – ir IRD prie LR VMR) 2009–2023 metais¹ baigtų ikiteisminių tyrimų trukmės duomenimis (1 lentelė), per paskutinius 14 metų ikiteisminių tyrimų, kurių trukmė 1–2 metai ar daugiau nei 2 metai, ženkliai sumažėjo lyginant tiek absoliučius, tiek ir santykinius skaičius. Baigtų ikiteisminių tyrimų, kurių trukmė viršijo 1 metus, bet neviršijo 2 metų nuo 2009 m. iki 2023 m. sumažėjo 2,5 karto (nuo 4505 iki 1890), o jų dalis bendroje baigtų ikiteisminių tyrimų statistikoje – perpus (nuo 8,61 iki 4,4 proc.). Panašiai sumažėjo baigtų ikiteisminių tyrimų, kurių trukmė viršijo 2 metus, skaičius – per atitinkamą laikotarpį jų skaičius irgi sumažėjo apie 2,5 karto (nuo 2648 iki 1092), o santykis su visais baigtais ikiteisminiais tyrimais – irgi perpus (nuo 5,06 iki 2,54 proc.). Tiesa, laikotarpiu nuo 2012 m. iki 2016 m. abiejose kategorijose galima įžvelgti tam tikrą užsitęsusių ikiteisminių tyrimų skaičiaus padidėjimą, visgi jį tam tikra apimtimi galima paaiškinti ir padidėjusiu bendru baigtų (tuo pačiu – ir atliekamų) ikiteisminių tyrimų skaičiumi, kuris lėmė didesnę teisėsaugos institucijoms ir pareigūnams tekusį darbo krūvį, dėl kurio, tikėtina, nebuvo spėjama taip sparčiai ir operatyviai iširti visų galimai padarytų nusikalstamų veikų.

Tuo tarpu Nacionalinės teismų administracijos parengtos 2008–2023 metų Baudžiamųjų bylų nagrinėjimo ataskaitos bei 2008–2022 metų Teismų veiklos apžvalgos rodo kiek kitokias baudžiamojo proceso, teismo bylos nagrinėjimo metu, greičio kitimo tendencijas. Iš šių duomenų (2 lentelė) matyti, kad baudžiamųjų bylų, kurių nagrinėjimas pirmosios instancijos teismuose užsitęsė ilgiau kaip metus, skaičius per pastaruosius 15 metų beveik nepakito – nuo 2008 m. fiksuoto 666 bylų rodiklio, po 2011–2014 m. daugiau nei trečdaliu (iki 972–1021 bylų) įvykusio augimo ir

¹ 2017 metais dėl autoriams nežinomų priešasčių statistiniai duomenys nebuvo pateikti.

1 lentelė. Užsitęsusių ikiteisminių tyrimų statistika 2009–2023 metais

Metai	Baigti ikiteisminiai tyrimai*	Baigti ikiteisminiai tyrimai, kurių trukmė viršijo 1 metus, bet neviršijo 2 metų*	Jų dalis procentais nuo visų tais metais baigtų ikiteisminių tyrimų skaičiaus*	Baigti ikiteisminiai tyrimai, kurių trukmė viršijo 2 metus *	Jų dalis procentais nuo visų tais metais baigtų ikiteisminių tyrimų skaičiaus*
2023	42924	1890	4,4	1092	2,54
2022	42565	1930	4,53	1194	2,81
2021	41310	2348	5,68	1678	4,01
2020	46553	2481	5,33	1451	3,12
2019	48470	2832	5,84	1201	2,48
2018	53958	2791	5,17	1712	3,17
2017	-	-	-	-	-
2016	48605	4195	8,63	4081	8,4
2015	62511	4799	7,68	5172	8,27
2014	62886	4959	7,89	2515	4
2013	62968	5695	9,04	3222	5,12
2012	58408	4634	7,93	2649	4,54
2011	49249	3833	7,78	2338	4,75
2010	52433	4725	9,01	2626	5,01
2009	52307	4505	8,61	2648	5,06

Šaltinis: sudaryta autorių, remiantis IRD prie LR VMR duomenimis.

*išskyrus ikiteisminius tyrimus, baigtus pagal BPK 3 straipsnio 1 dalies 2 punktą ir 212 straipsnio 10 punktą.

2018–2020 m. įvykusio ženklus (iki 447–512 bylų) sumažėjimo, šis rodiklis 2021 m. ženkliai padidėjo (679 bylos), o 2023 m. stebimas simbolinis mažėjimas (645 baudžiamosios bylos). Iš pateiktų duomenų matyti, kad tokios situacijos nepavyksta susieti su išaugusiu bendru nagrinėtų baudžiamųjų bylų skaičiumi, taigi ir didesniu teismams tekusiu darbo krūviu, nes pastaraisiais metais jis nuosekliai mažėjo ir buvo bene mažiausias per analizuojamą laikotarpį, be to, nors 2016–2019 m. bendras bylų skaičius buvo pastebimai didesnis, daugiau nei metus užsitęsusių baudžiamųjų bylų buvo mažiau. Teismai tokias tendencijas aiškina, pavyzdžiui, tokiomis aplinkybėmis: šalių ar jų atstovų neatvykimas į teismo posėdį, proceso šalies prašymai atidėti bylos

2 lentelė. Užsitęsusių baudžiamųjų bylų pirmosios instancijos teismuose statistika 2008–2023 metais

Metai	Baudžiamosios bylų, kurių nagrinėjimas 1 instancijos teismuose užsitęsė ilgiau kaip metus	Atitinkamais metais 1 instancijos teismuose išnagrinėtų bylų skaičius	Jų dalis procentais nuo bendro tais metais 1 instancijos teismų išnagrinėtų baudž. bylų skaičiaus (proc.)	Baudžiamosios bylos, kurių nagrinėjimas apylinkių ir apygardų teisme 1 instancija užsitęsė ilgiau kaip 5 metus
2023	645	15359	4,2	-
2022	679	15545	4,37	57
2021	721	15516	4,61	64
2020	463	16779	2,76	72
2019	447	18175	2,46	83
2018	512	20006	2,56	90
2017	561	19858	2,83	90
2016	645	17115	3,77	93
2015	856	18963	4,51	104
2014	983	21674	4,54	96
2013	972	20737	4,69	114
2012	1006	20665	4,87	108
2011	1021	18072	5,65	128
2010	863	17669	4,88	128
2009	721	16832	4,28	137
2008	666	16082	4,14	115

Šaltinis: sudaryta autorių, remiantis Nacionalinės teismų administracijos duomenimis.

nagrinėjimą, papildomų įrodymų rinkimas, Lietuvoje paskelbtas karantinas ir dėl jo metu įvestų ribojimų atsiradę teismų darbo organizavimo ypatumai, taip pat BPK nustatyto teisinio reguliavimo, leidžiančio baudžiamąsias bylas nagrinėti nuotoliniu būdu, trūkumas 2021 m. I pusmetį (Teismų veiklos apžvalgos, 2021, 2022). Analogiškai situacija klostėsi ir lyginant bylų, kurių nagrinėjimas pirmosios instancijos teismuose užsitęsė ilgiau kaip metus, santykį su bendru išnagrinėtų baudžiamųjų bylų skaičiumi – nuo 4,14 proc. 2008 m. sugrįžta prie beveik identiškų 4,2 proc. 2023 m. Visgi, priešingai nei prieš tai apžvelgtu atveju, baudžiamųjų bylų, kurių nagrinėjimas apylinkių ir apygardų teismuose (pirmosios instancijos teismuose) užsitęsė ilgiau

kaip 5 m., skaičius per nagrinėjamą 2008–2022 m. laikotarpį sumažėjo perpus – nuo 115 iki 57 bylų.

Taigi ikiteisminių tyrimų ir teismo bylų nagrinėjimo pirmosios instancijos teismuose analizė atskleidė, jog tiek laikotarpiu nuo 1 iki 2 m., tiek ir ilgiau nei 2 m. užsitęsusių ikiteisminių tyrimų bendras skaičius ir tokių tyrimų dalis bendrame jų skaičiuje per pastaruosius 14 metų, sumažėjo 2,5 ir 2 kartus. Toks teigiamas pokytis sudaro prielaidas teigti, kad ikiteisminio tyrimo institucijos ir prokuratūros ikiteisminius tyrimus atlieka greičiau ir operatyviau, taip trumpiau taikydamos įtariamųjų patiriamus teisių ir laisvių suvaržymus bei užtikrindamos efektyvesnę asmens teisės į baudžiamąjį procesą per kuo trumpiausią laiką įgyvendinimą. Tuo tarpu pirmosios instancijos teismuose tokio žymaus pokyčio nefiksauta – laikotarpiu nuo 2008 m. iki 2023 m. baudžiamųjų bylų, kurių nagrinėjimas užsitęsė ilgiau kaip metus, skaičius su tam tikrais svyravimais išliko nepakitęs, visgi baudžiamųjų bylų, kurių nagrinėjimas užsitęsė ilgiau kaip 5 metus, nuo 2008 m. iki 2022 m. sumažėjo perpus.

1.3. Teisės į baudžiamąjį procesą per kuo trumpiausią laiką įgyvendinimas ir jos pažeidimo vertinimas Europos Žmogaus Teisių Teismo ir Lietuvos teismų praktikoje

Nagrinėjant teisės į baudžiamąjį procesą per kuo trumpiausią laiką turinį, įgyvendinimo specifiką, pažeidimo pasekmes ir įtaką, sprendžiant dėl baudžiamosios atsakomybės, itin svarbi yra tiek Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – ir EŽTT), tiek ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo (toliau – ir LAT) suformuota praktika. Šiame darbe didesnis dėmesys skiriamas nustatyti, kaip ir ar pakankamai nacionaliniai teismai kompensuoja asmens teisių ir laisvių suvaržymus, o tam tikrais atvejais ir pažeidimą, todėl EŽTT suformuluotos taisyklės pristatomos daugiau prezumpcijų forma.

Pagal LAT suformuotą praktiką, asmens teisės į baudžiamąjį procesą per kuo trumpiausią laiką pažeidimas, kai baudžiamosios bylos nagrinėjimas trunka pernelg ilgai, gali būti pagrindas švelninti asmeniui skiriamą bausmę. Įtvirtindamas tokią baudžiamosios atsakomybės individualizavimo asmeniui, kurio teisė į baudžiamąjį procesą per kuo trumpiausią laiką buvo pažeista, formą, LAT vadovaujasi EŽTT suformuota praktika, „*kurioje bausmės švelninimas, taikomas atsižvelgiant į įmanomai trumpiausio laiko reikalavimo pažeidimą, laikomas tinkama ir pakankama teisinės gynybos dėl pernelg ilgo proceso trukmės priemone*“, kitaip tariant „*tais atvejais, kai pripažįstama, kad byloje buvo nepateisinami procesiniai delsimai, viena iš tinkamų ir pakankamų teisinės gynybos dėl pernelg ilgo proceso trukmės priemonių yra bausmės sumažinimas kaltinamiesiems*“, atitinkamai, „*ja pasinaudojęs asmuo netenka aukos statuso pagal Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją*“ (LAT 2016 m. kovo 3 d. nutartis baudžiamojoje byloje). Nagrinėjamu pagrindu bausmė gali būti švelninama tiek neperžengiant BK Specialiosios dalies straipsnio, pagal kurį atsako

kaltininkas, sankcijoje numatytų bausmės rūšių ir dydžių, tiek laikantis BK Bendrojoje dalyje įtvirtintų bausmės skyrimo taisyklių. Pavyzdžiui, kai įvertinus nusikalstamos veikos pavojingumą, kaltininko asmenybę ir teisės į baudžiamąjį procesą per įmanomai trumpiausią laiką pažeidimo aplinkybes, nustatomas pagrindas konstatuoti, jog pernelyg ilga proceso trukmė yra išimtinė aplinkybė, konkrečiu atveju lemianti aiškų net ir švelniausios BK Specialiosios dalies straipsnio sankcijoje numatytos bausmės prieštaravimą teisingumo principui, kaltinamajam gali būti skiriama švelnesnė bausmė pagal BK 54 straipsnio 3 dalį. Taip pat konstatuotas teisės į baudžiamosios bylos išnagrinėjimą per įmanomai trumpiausią laiką pažeidimas, remiantis LAT praktika, gali būti pagrindu taikyti bausmės vykdymo atidėjimo, įtvirtinto BK 75 straipsnyje, institutą. Visgi, kaip ne kartą yra konstatavęs LAT, „*ties EŽTT sprendimuose, tiek Lietuvos teismų praktikoje nėra suformuluota imperatyvų, kaip teisės į kuo trumpesnę bylos išnagrinėjimą pažeidimas turi būti kompensuojamas konkrečioje byloje konkrečiam nuteistajam, tad klausimas kiekvienoje byloje sprendžiamas individualiai*“ (LAT 2023 m. vasario 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje).

Nagrinėdamas konkrečius veiksmus, turinčius įtakos bausmės švelninimui dėl pernelyg ilgos baudžiamojo proceso trukmės, LAT yra pažymėjęs, jog ilga proceso trukmė savaime nėra absoliutus pagrindas pripažinti asmens teisės į procesą per kuo trumpiausią laiką pažeidimo, todėl proceso trukmė turi būti vertinama pagal konkrečios bylos aplinkybes, ir tik kai pastarosiomis nėra galima pateisinti pernelyg ilgą jo trukmės, atitinkamai, yra pažeidžiama EŽTK 6 straipsnio 1 dalyje, BPK 2 straipsnyje, 44 straipsnio 5 dalyje įtvirtinta kaltinamojo teisė į įmanomai trumpiausią bylos procesą, galima taikyti bausmės švelninimą. Pastarosios aplinkybės yra vertinamos remiantis EŽTT praktikoje įtvirtintais kriterijais, apimančiais tiek procesinius išteisinio tyrimo (bylos nagrinėjimo) aspektus, tokius kaip baudžiamajame procese persekiojamo asmens (įtariamojo, kaltinamojo) elgesys, proceso metu įvykę nepateisinamo delsimo faktai, institucijų veiksmai organizuojant bylos procesą, proceso reikšmė persekiojamam asmeniui (pavyzdžiui, taikytų procesinių priemonių griežtumas ir jų taikymo trukmė), tiek ir pačios baudžiamosios bylos materialinių sudėtingumą (faktų, kuriuos reikia nustatyti, pobūdis, padarytų nusikalstamų veikų, kaltinamų asmenų skaičius, įrodymų kiekis ir jų rinkimo sudėtingumas, teisiniai bylos aspektai). Visgi tais atvejais, kai byla yra itin sudėtinga ir didelės apimties, „*gali būti pateisinama ir ilgesnė negu įprastai proceso trukmė, tačiau tik tuomet, kai valstybės institucijos tinkamai reaguoja į bylos sudėtingumą ir imasi visų savo turimų pagrįstų priemonių, kad procesas būtų toks operatyvus, kiek įmanoma tokioje byloje*“ (LAT 2021 m. birželio 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje). Svarbu pabrėžti, kad „*išvadą dėl konkretaus proceso (ne)atitikties Konvencijos 6 straipsnio 1 dalies reikalavimams visada lemia ne izoliuotas atskiros kriterijaus, bet jų visumos vertinimas*“ (LAT 2023 m. vasario 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje), tad siekiant konstatuoti asmens teisės į procesą per kuo trumpiausią laiką pažeidimą būtina visapusiškai įvertinti visas tam

reikšmės turėjusias aplinkybes, taip pat įvertinti visą bylos kontekstą, antai, tikrinant, ar proceso metu nebuvo nepateisinamo delsimo požymių, ar buvo laikotarpių, kai ikiteisminio ir teismo bylos nagrinėjimo metu nebuvo atliekama jokių procesinių veiksmų arba jie buvo atliekami pernelyg ilgai. Vertėtų paminėti, kad LAT ne kartą yra pabrėžęs, jog visų apžvelgtų aplinkybių vertinimas yra teismo diskrecija, bet ne pareiga.

LAT praktikoje taip pat yra pabrėžiama didelė įtariamajam / kaltinamajam taikyto suėmimo reikšmė vertinant, ar nebuvo pažeista teisė į procesą per kuo trumpiausią laiką, motyvuojant tuo, kad „*baudžiamojo proceso trukmės poveikis kaltinamojo teisėms paprastai pripažįstamas itin reikšmingu (negatyviu) tais atvejais, kai jis proceso metu yra suimtas*“ (LAT 2022 m. birželio 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje). Be to, remiantis EŽTT praktika, vien pats suėmimo faktas jau savaime yra veiksnys, kuris turi būti vertinamas sprendžiant, ar laikomasi reikalavimo priimti sprendimą dėl bylos esmės per įmanomai trumpiausią laiką pagal EŽTK 6 straipsnio 1 dalį (LAT 2019 m. spalio 8 d. nutartis baudžiamojoje byloje), atitinkamai, kompetentingoms nacionalinėms institucijoms kyla pareiga „*parodyti ypatingą stropumą baudžiamajame procese prieš suimtą kaltinamąjį*“ (LAT 2022 m. birželio 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje). Tad asmuo, kuris ikiteisminio tyrimo ar bylos nagrinėjimo metu buvo suimtas, gali pagrįstai tikėtis, kad egzistuojant ir kitų pirmiau apžvelgtų teisės į baudžiamąjį procesą per įmanomai trumpiausią laiką pažeidimą lemiančių aplinkybių visetui, jam skiriama bausmė bus švelnesnė.

Vertindamas įtariamojo / kaltinamojo teisės į gynybą ir teisės į baudžiamąjį procesą per kuo trumpiausią laiką santykį, LAT yra pasisakęs, jog „*nusikalstamos veikos padarymu kaltinamas asmuo neturi pareigos bendradarbiauti su valstybės institucijomis ir padėti joms spartinant savo baudžiamosios bylos procesą, jam taip pat negali būti priekaištaujama dėl naudojimosi nacionalinėje teisėje numatytais teisinės gynybos priemonėmis, tačiau jo elgesys yra objektyvus veiksnys, galintis nulemti proceso pailginimą, už kurį valstybė neatsako*“ (LAT 2017 m. lapkričio 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje). Susiklosčius tokiai situacijai, buvo konstatuota, kad nors „*byla pagal padarytos nusikalstamos veikos pobūdį ir jos atskleidimo galimybes nebuvo sudėtinga, tačiau ikiteisminis tyrimas šioje byloje užtruko gana ilgai – dvejus metus devynis mėnesius 23 dienas*“, visgi „*nagrinėjamoje byloje A. K. daug kartų reišė nušalinimus bylų tyrusiems prokurorams, taip pat teikė prašymus nutraukti ikiteisminį tyrimą, skundė prokuroro surašytus pranešimus apie įtarimą, dėl to byla ne kartą buvo siunčiama į Generalinę prokuratūrą ir teismus. Be to, A. K. akivaizdžiai vilkino ikiteisminį tyrimą ir kitais būdais*“, atitinkamai, „*kadangi prie užsitęsusio ikiteisminio tyrimo pailginimo iš esmės prisidėjo A. K., nepripažintina, kad jo teisė į bylos nagrinėjimą per įmanomai trumpiausią laiką buvo pažeista*“ (LAT 2017 m. lapkričio 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje). Taigi nors aktyviai įtariamojo ar kaltinamojo vykdoma gynyba, neabejotinai, yra galima ir teisėta, jei baudžiamasis procesas užtruko būtent dėl šių veiksmų, teisės

į baudžiamąjį procesą per kuo trumpiausią laiką pažeidimas nagrinėjamu atveju neturėtų būti konstatuojamas.

Be to, vertėtų apžvelgti ne tik principines teismų praktikos nuostatas, bet ir konkrečius atvejus, kai buvo konstatuoti teisės į baudžiamąjį procesą per kuo trumpiausią laiką pažeidimai, taip pat panagrinėti ir tokiais atvejais buvusią faktinę proceso trukmę, tokius pažeidimus lėmusias aplinkybes bei jų santykį su paskirtomis bausmėmis ir padarytomis nusikalstamomis veikomis. Pavyzdžiui, teisės į baudžiamąjį procesą per kuo trumpiausią laiką pažeidimas buvo konstatuotas tuo atveju, kai asmuo pirmosios instancijos teismo buvo išteisintas, o apeliacinės – nuteistas pagal BK 187 straipsnio 1 dalį, tuo tarpu kasacinės instancijos teismo atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės pagal BK 39 straipsnį. LAT teisės pažeidimą konstatavo remdamasis tuo, kad atsižvelgiant į nesudėtingą bylos pobūdį, baudžiamojo proceso trukmė nuo ikiteisminio tyrimo pradžios iki apkaltinamojo nuosprendžio priėmimo užtruko neproporcingai ilgai (ketveri metai dešimt mėnesių, o jei kasacinės instancijos teismas priimtų sprendimą palikti galioti pirmosios instancijos teismo apkaltinamąjį nuosprendį be pakeitimų, nuo ikiteisminio tyrimo pradžios iki nuosprendžio įsiteisėjimo būtų praėję šešeri metai), baudžiamasis procesas pirmiausia užtruko dėl to, kad prokuratūra net tris kartus buvo priėmusi nutarimą nutraukti ikiteisminį tyrimą, šie nutarimai buvo apskūsti ir panaikinti, baudžiamoji byla vėl buvo nutraukta apylinkės teismo bylos parengimo stadijoje, tačiau ir ši teismo nutartis apygardos teismo buvo panaikinta, be to, išnagrinėję bylą pirmosios ir apeliacinės instancijos teismai priėmė kardinaliai skirtingus nuosprendžius. LAT šioje byloje taip pat pabrėžė ir tai, jog „užtrukusio baudžiamojo proceso metu įtariamajam ir kaltinamajam buvo taikoma kardomoji priemonė – rašytinis pasižadėjimas neišvykti, o tai leidžia daryti išvadą ir dėl neproporcingai ilgo įtariamojo ir kaltinamojo laisvo judėjimo galimybės suvaržymo“ (LAT 2019 m. gruodžio 2 d. nutartis baudžiamojoje byloje). Atitinkamai, pernelyg ilga baudžiamojo proceso trukmė buvo pripažinta atsakomybę lengvinančia aplinkybe pagal BK 59 straipsnio 2 dalį.

Kiek lakoniškiau teisės į baudžiamąjį procesą per kuo trumpiausią laiką pažeidimą lėmusiomis aplinkybėmis buvo pripažinta tai, jog „bylos tyrimo ir nagrinėjimo procesas tęsiasi jau daugiau kaip penkerius metus; byla buvo pakartotinai grąžinta nagrinėti apeliacinės instancijos teismui; procesas šios instancijos teisme užtruko net dvejus metus. Byloje nėra duomenų, kad tokią proceso trukmę lėmė nuteistųjų (išteisintųjų) ar gynybos elgesys“ (LAT 2024 m. vasario 15 d. nutartyje baudžiamojoje byloje) Atitinkamai, nuteistajam bauda už papirkimą (BK 227 straipsnio 1 dalis) buvo sumažinta perpus – nuo 300 iki 150 MGL, išlaikant už atitinkamą BK Specialiojoje dalyje įtvirtintą nusikalstamą veiką numatytas baudos dydžių ribas.

Tuo tarpu LAT penkiems organizuotos grupės nariams, įvykdžiusiems BK 182 straipsnio 1 dalyje numatytą nusikalstamą veiką (kvalifikuotą sukčiavimą), dėl pernelyg ilgos baudžiamojo proceso trukmės atidėjo apeliacinės instancijos paskirti

laisvės atėmimo bausmių vykdymą dvejiems metams. Tokį LAT sprendimą lėmė tai, jog „vien ikiteisminis tyrimas byloje truko [...] ilgiau nei penkerius metus ir septynis mėnesius; prokuratūros veiksmai nebuvo kokybiški nei ikiteisminiame tyrime, nei pirmos instancijos teisme, nes neatitiko BPK reikalavimų (dėl kaltinamojo akto trūkumų reikėjo keisti kaltinimą apeliacinės instancijos teisme); dėl ilgo proceso kaltinamiesiems galiojo kardamosios priemonės, sukeliančios įvairias procesinių prievartos priemonių taikymo pasekmes“ (LAT 2016 m. kovo 4 d. nutartyje baudžiamojoje byloje).

Vertėtų apžvelgti ir atvejį, kai LAT dėl pernelyg ilgos baudžiamojo proceso trukmės taikė BK 54 straipsnio 3 dalį (švelnino bausmę remdamasis teisingumo principu) ir asmeniui už kvalifikuotą netikrų pinigų ar vertybinių popierių gaminimą, laikymą bei realizavimą (BK 213 straipsnio 2 dalis) vietoje apeliacinės instancijos skirtos laisvės atėmimo ketveriems metams septyniems mėnesiams bausmės buvo skirta 100 MGL dydžio bauda. Tokį savo sprendimą LAT motyvavo nepagrįstai ilgu ikiteisminiu tyrimu, kurio metu visus pora metų nebuvo atliekami jokie procesiniai veiksmai (LAT 2007 m. balandžio 17 d. nutartis baudžiamojoje byloje).

Gana įdomi situacija susiklostė, kai nusikalstamo susivienijimo nariams už įvairius daugiausiai sunkius ir labai sunkius nusikaltimus (plėšimus, nužudymus, kontrabandą, neteisėtą disponavimą labai dideliu kiekiu narkotinių ir psichotropinių medžiagų ir kt.) skirtos subendrintos terminuotos laisvės atėmimo bausmės buvo kiek sušvelnintos dėl teisės į procesą per kuo trumpiausią laiką pažeidimo (pernelgy ilgos baudžiamojo proceso trukmės), pavyzdžiui, nuo 17 iki 16 metų arba nuo 15 metų 10 mėnesių iki 14 metų 10 mėnesių. Priežastimis, lėmusiomis tokį sprendimą, tapo net 9 metus vykęs baudžiamasis procesas (ikiteisminis tyrimas vyko daugiau kaip trejus metus, nagrinėjimas pirmosios instancijos teisme vyko beveik trejus metus šešis mėnesius, o apeliacinės instancijos teisme – daugiau kaip dvejus metus tris mėnesius), jo metu EŽTT konstatuotas kaltinamųjų atžvilgiu padarytas EŽTK 5 straipsnio 3 dalies pažeidimas, susijęs su nacionalinės teisminės institucijos neparodytu reikiamu stropumu, nagrinėjant pareiškėjams iškeltą baudžiamąją bylą ilgo jų suėmimo metu. Tuo pačiu LAT pabrėžė ir tai, jog ši byla buvo išskirtinai sudėtinga, itin didelės apimties, o nagrinėjant bylą apeliacinės instancijos teisme dauguma aplinkybių objektyviai pateisino ilgesnį nei įprastai procesą. Visgi LAT nutarė, kad „bylos nagrinėjimo trukmė apeliacinės instancijos teisme nebuvo optimali“, atitinkamai, konstatuodamas nuteistųjų teisės į bylos nagrinėjimą per įmanomai trumpiausią laiką pažeidimą ir pagrindą jiems sušvelninti teismo skirtas galutines bausmes, tiesa, kas yra toji „optimali“ bylos nagrinėjimo trukmė, lemianti asmens teisės į bylos nagrinėjimą per įmanomai trumpiausią laiką pažeidimą, LAT taip ir nepaaiškino, kas palieka tam tikrą erdvę spekuliacijoms, kas iš tikrųjų buvo turėta omenyje ir kaip praktikoje turėtų būti matuojamas bei traktuojamas minėtasis proceso trukmės „optimalumas“ (LAT 2021 m. birželio 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje).

Galiausiai, siekiant bent preliminariai išsiaiškinti, kaip dažnai teismų praktikoje yra nustatomas teisės į baudžiamąjį procesą per kuo trumpiausią laiką pažeidimas,

bei kokios kompensacinės priemonės dėl jo yra dažniausiai taikomos, buvo išnagrinėtos 27 LAT nutartys baudžiamosiose bylose, iš kurių absoliuti dauguma buvo priimtos per pastaruosius 10 metų, tad yra atspindinčios aktualią situaciją. Daugumoje nagrinėtų nutarčių (17 iš 27) su nuteistųjų ir jų gynėjų pozicija, jog baudžiamojo proceso trukmė buvo nepagrįstai ilga ir todėl paskirtosios bausmės turėtų būti švelninamos, kasacinės instancijos teismas nesutiko ir nekonstatavo teisės į baudžiamąjį procesą per kuo trumpiausią laiką pažeidimo. Visgi likusioje dešimtyje LAT nutarčių toks pažeidimas konstatuotas buvo, atitinkamai, buvo taikytos tokios bausmę švelninančios priemonės: bausmės švelninimas BK Specialiosios dalies straipsnio sankcijos ribose – 5 kartus, bausmės vykdymo atidėjimas – 2 kartus, bausmės švelninimas pagal BK 54 straipsnio 3 dalį – 2 kartus, tuo tarpu vieną kartą buvo taikomas ir atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės (BK 39 straipsnio pagrindu pernelyg ilgą baudžiamąjį procesą pripažįstant atsakomybę lengvinančia aplinkybe pagal BK 59 straipsnio 2 dalį).

Pasak R. Jurkos, pabrėžusio konkrečių įstatyminių proceso trukmės tikslingumą ir pagrįstumą apibrėžiančių aspektų nebuvimą, vertinant šių kriterijų ir, atitinkamai, teisės į kuo greitesnį baudžiamąjį procesą pažeidimo prielaidas, „*kiekvieniu atveju būtina atsižvelgti į faktinio ir teisinio bylos aplinkybių visumą, susiformavusią praktiką bei poveikį, padaryta realizuojant baudžiamojo proceso paskirtį. Reikia įvertinti ne tik bylos sudėtingumą, įtariamojo, kaltinamojo ir nuteistojo elgesį bei procesą vykdančių institucijų ir pareigūnų veiksmus, kaip aspektus, bet ir proceso dalyvio intereso, kartais lemiančio proceso kryptį esmę*“ (Jurka, 2009, p. 72). R. Merkevičiaus teigimu, „*asmens teisės į tinkamą proceso trukmę pažeidimas laikytinas savarankiška procesine kliūtimi tęsti procesą, todėl kiekvienas baudžiamąją bylą nagrinėjantis teismas turi teisę pagal įstatymo analogiją taikyti BPK 215 straipsnio 3 dalies 3 punktą ir nutraukti baudžiamąją bylą dėl pernelyg ilgos jos trukmės (teisės į tinkamą proceso trukmę pažeidimo)*“ (Merkevičius, 2011, p. 47–48).

Iš pateiktos teismų praktikos analizės matyti, kad Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, gausiai remdamasis EŽTT praktika, suformavo gana išsamias taisykles, apibrėžiančias tiek pernelyg ilgo baudžiamojo proceso egzistavimo prielaidas, tiek ir kompensacines priemones, kurios turi būti taikomos reaguojant į asmens teisės į procesą per kuo trumpiausią laiką pažeidimą. Kaip galima matyti iš konkrečių LAT nagrinėtų bylų, aplinkybės, lemiančios teisės į procesą per kuo trumpiausią laiką pažeidimus, yra įvairios bei apimančios tiek faktinę baudžiamojo proceso trukmę, tiek ikitiesminio tyrimo pareigūnų, prokurorų ir teismų veiksmus ar neveikimą, tiek ir asmeniui taikytas poveikio priemones (ypač – suėmimą). Tuo tarpu esant nagrinėjamos teisės pažeidimui dažniausiai bausmė yra švelninama BK Specialiosios dalies straipsnio sankcijos ribose ir tik retais atvejais ji yra atidedama ar švelninama dar labiau remiantis teisingumo principu. Visgi LAT praktikoje visiškai neužsimenama net apie teorinę galimybę konstatavus asmens teisės į baudžiamąjį procesą per kuo trumpiau-

šià laikà pažeidimà taikyti atleidimà nuo bausmės ar baudžiamosios atsakomybės, kas darbo autorių vertintina gana kritiškai – analogiška nuomonė išreiškiama tiek doktrinos nuostatose (Merkevičius, 2011), kuriose siūloma spręsti šią problemà taikant šiuos du minėtuosius institutus, tiek ir kiek vėliau šiame darbe nagrinėjamuose apklausos rezultatuose, pagal kuriuos, trys teisės mokslininkai ir vienas LAT teisėjas pritarė poreikiui inicijuoti atitinkamus pokyčius. Todėl, akivaizdu, kad tais atvejais, kai, pavyzdžiui, asmuo baudžiamojo proceso metu neproporcingai ilgà laikà praleido būdamas suimtas, kriminalinės bausmės skyrimas (kad ir sušvelnintos) būtų ne tik neracionalus, bet ir žalingas tiek pačiam baudžiamajon atsakomybėn patrauktam asmeniui, kuriam tai būtų potencialus baudimas antrą kartà, tiek ir visai teisingumo sistemai, jà diskredituojant ir mažinant pasitikėjimą jos efektyvumu bei autoritetu.

2. Suėmimo bei kitų kardomųjų ir procesinių prievartos priemonių taikymo teisėtumo ir proporcingumo vertinimo problematika

2.1. Kardomųjų ir kitų procesinių prievartos priemonių bendroji charakteristika ir įtaka skiriamai bausmei

Neabejotinai reikšmingiausi ir dažniausiai asmens, įtariamo ar kaltinamo padarius nusikalstamą veikà, patiriami teisių ir laisvių suvaržymai yra susiję su jam taikomomis procesinės prievartos priemonėmis. Jas BPK įtvirtina dvejopas – procesinės prievartos priemonės išskirtos į griežčiau asmens laisves ir teises varžančias kardomąsias priemones ir, paprastai, kiek mažiau suvaržymų sukeliančias kitas procesinės prievartos priemones.

Kardomųjų priemonių sistema įtvirtinta BPK 120 straipsnyje, pagal kurį įtariamajam, kaltinamajam bei nuteistajam gali būti skiriama 11 kardomųjų priemonių: suėmimas, intensyvi priežiūra, namų areštas ir kitos. Šių priemonių tikslai įtvirtinti BPK 119 straipsnyje, kuriame numatyta, jog „*kardomosios priemonės gali būti skiriamos siekiant užtikrinti įtariamojo, kaltinamojo ar nuteistojo dalyvavimą procese, netrukdomà iktėisminį tyrimà, bylos nagrinėjimą teisme ir nuosprendžio įvykdymà, taip pat siekiant užkirsti kelià naujoms nusikalstamosioms veikoms*“ (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, 2002).

Kitos procesinės prievartos priemonės, kurių yra 18, yra įtvirtintos BPK 140–163 straipsniuose: laikinas sulaikymas, krata, elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolė, jos fiksavimas ir kaupimas, slapta sekimas ir kitos. Šių priemonių tikslai, apimdami ir jau minėtus kardomųjų priemonių tikslus, kaip galima matyti iš jų turinio, yra platesni, nes kitomis procesinės prievartos priemonėmis dažnai įgyvendinamas nusikalstamos veikos tyrimui ir nagrinėjimui teisme reikšmingų duomenų surinkimas. Šiame darbe didžiausias dėmesys skiriamas procesinės

prievartos priemonių (ypatingai – suėmimo, kaip labiausiai asmens laisvės ir teisės suvaržančios priemonės) taikymo problematikai, keliamiems iššūkiams žmogaus laisvių ir teisių apsaugos srityje bei įtakai baudžiamosios atsakomybės taikymui.

Panašiai kaip ir asmens teisės į baudžiamąjį procesą per kuo trumpiausią laiką atveju, BK ir BPK gana lakoniškai apibrėžia asmeniui taikytų kardomųjų ir kitų procesinės prievartos priemonių įtaką baudžiamosios atsakomybės taikymui, įskaitant ir bausmės skyrimą. Vienintelė įstatymų leidėjo BK tiesiogiai nurodyta taisyklė, nustatanti suėmimo ryšį su skiriama bausme, yra įtvirtinta BK 66 straipsnyje, kurio 1 dalyje nustatyta, kad „*teismas, skirdamas bausmę asmeniui, kuriam buvo taikytas kardomasis kalinimas (suėmimas), privalo jį įskaityti į paskirtą bausmę*“ (Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, 2000). Ši taisyklė konkretizuojama minėto straipsnio 2 dalyje, kurioje nustatyta, kad „*kardomasis kalinimas (suėmimas) į paskirtą bausmę įskaitomas pagal šio kodekso 65 straipsnio 1 dalies taisykles vieną kardomojo kalinimo (suėmimo) dieną prilyginant vienai laisvės atėmimo ar arešto parai, dviejų MGL dydžio baudai, šešioms viešųjų darbų valandoms, dviem laisvės apribojimo dienoms*“ (Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, 2000). Visgi BK nenustatytas reikalavimas į suėmimo trukmę atsižvelgti tais atvejais, kai asmuo yra atleidžiamas nuo baudžiamosios atsakomybės ar bausmės ir jam taikomos baudžiamojo ar auklėjamojo poveikio priemonės. Svarbu paminėti ir tai, kad įstatymų leidėjas nėra numatęs galimybės į bausmę įskaityti kitų, išskyrus suėmimą, procesinių prievartos priemonių, pavyzdžiui, namų arešto, intensyvios priežiūros, kratos, laikino nuosavybės teisės apribojimo arba laikino nušalinimo nuo pareigų ar laikino teisės užsiimti tam tikra veikla sustabdymo, nors, akivaizdu, jog tiek ir šios, tiek ir kitos procesinės prievartos priemonės irgi ženkliai riboja asmens teises ir laisvės bei įtariamajam / kaltinamajam gali sukurti ne ką mažiau neigiamas pasekmes (apribota judėjimo laisvė, sutrikdyti socialiniai ryšiai, sukeltas stresas, sugadinta reputacija, prarastas darbas ir kt.). Toks siauras ir selektyvus įstatymų leidėjo požiūris į procesinės prievartos priemonėmis asmeniui sukeltus neigiamus padarinius ir jų įtaką skiriamai bausmei vertintinas neigiamai, nes nesuteikia galimybės, tuo pačiu, ir pareigos teismui skiriant bausmę atsižvelgti į kitokius nei tik suėmimas asmens baudžiamojo proceso metu patiriamus laisvių ir teisių suvaržymus, kurie dėl jų baudžiamojo pobūdžio turėtų bent minimaliai daryti įtaką skiriamos bausmės dydžiui.

Kelias normas nagrinėjimu klausimu galima rasti ir BPK, antai, BPK 140 straipsnio 13 dalyje nustatyta, kad „*laikino sulaiikymo laikas įskaitomas į suėmimo ir bausmės laiką*“, o BPK 141 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad ir buvimo teismo psichiatrinės ekspertizės įstaigoje trukmė įskaitoma į suėmimo laiką (tai prilyginama suėmimui) (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, 2002). Taigi minėti BPK straipsniai iš esmės papildo pirmiau aptartą BK 66 straipsnį. Tuo tarpu BPK 133 straipsnio 7 dalyje yra numatyta galimybė įskaityti kardomosios priemonės – užstato, sumą į teismo nuosprendžiu paskirtą baudžiamojo poveikio priemonę ar baudos bausmę, jei su tuo sutinka užstato davėjas ir pats įtariamasis, visgi toks atsižvelgimas į užstatą skiriant bausmę /

baudžiamojo poveikio priemonę yra veikiau techninis jo įskaitymas, iš esmės, nekeičiantis įtariamąjo / kaltininko teisinės padėties bei negali būti vertinamas kaip atsižvelgimas į baudžiamojo proceso metu asmens patirtus suvaržymus šio darbo prasme. Taip pat vertėtų paminėti ir BPK 307 straipsnį, kurio 1 dalies 4 punkte įtvirtinta pareiga teismui apkaltinamojo nuosprendžio rezoliucinėje dalyje be kita ko, esant pagrindui, nurodyti ir sprendimą dėl suėmimo bei priverčiamosios medicinos priemonės įskaitymo į bausmės laiką (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, 2002). Pastarosios nuostatos ne kartą buvo aiškintos LAT, kuris konstatavo, jog „*laikinas sulaikymas (BPK 140 straipsnis) savo pobūdžiu prilygsta kardomajam kalinimui (suėmimui), todėl į paskirtą bausmę turi būti įskaitomas ne tik kardomojo kalinimo (suėmimo) (BK 66 straipsnis), bet ir laikino sulaikymo laikas, vieną kardomojo kalinimo (laikino sulaikymo) dieną prilyginant vienai laisvės atėmimo dienai*“ (LAT 2018 m. spalio 2 d., 2006 m. gegužės 23 d. nutartys baudžiamosiose bylose). Be to, LAT yra ne kartą pabrėžęs, kad „*šios nuostatos turi būti taikomos ir pagal Europos arešto orderį Lietuvos Respublikai išduotam asmeniui, jei jis iki perdavimo Lietuvos Respublikai buvo suimtas (sulaikytas) užsienio valstybėje*“ (LAT 2018 m. spalio 2 d., 2006 m. gegužės 23 d. nutartys baudžiamosiose bylose).

Atlikta analizė atskleidžia, kad nors baudžiamojo proceso metu kardamosios ir kitos procesinės prievartos priemonės sukelia įvairaus pobūdžio asmens teisių ir laisvių suvaržymus, joms tiek įstatymų leidėjas, tiek ir teismų praktika skiria gana menką dėmesį ir, iš esmės, apsiriboja suėmimo ir kelių jam prilyginamų poveikio priemonių įskaitymu į skiriamą bausmę. Tuo tarpu absoliuti dauguma kitų procesinės prievartos priemonių nei įskaičiuojamos į skiriamą bausmę, nei baudžiamosios atsakomybės taikymo procese į jas kaip nors atsižvelgiama kitaip, kas ne tik suponuoja nepakanamą joms skiriamą dėmesį užtikrinant teisingą ir proporcingą baudžiamosios atsakomybės individualizavimą, bet ir rodo, jog ši problematika, neabejotinai, turi būti sprendžiama tiek teisės moksle, tiek ir praktikoje.

2.2. Suėmimo ir kitų asmens judėjimo laisvę ribojančių kardomųjų priemonių taikymo tendencijos

Iš pateiktų duomenų (3 lentelė) matyti, kad suimtų kaltinamųjų ar įtariamųjų skaičius Lietuvoje nuosekliai ir gana ženkliai mažėja – per pastaruosius 15 metų jų skaičius sumažėjo beveik 6 kartus (nuo 1729 iki 289 asmenų). Ypač staigus ir ryškus suimtųjų skaičiaus kritimas įvyko 2016 metais, kai lyginant su ankstesniais metais, suimtųjų sumažėjo kone per pusę (nuo 1202 iki 679). Analogiškai sumažėjo ir suimtų asmenų procentinė dalis nuo bendro įtariamųjų ir kaltinamųjų skaičiaus – nuo 2008 metais buvusių 7,43 proc. iki 1,32 proc. 2023 metais. Kadangi per nagrinėjamą laikotarpį suėmimo teisinis reglamentavimas nepatyrė didesnių pasikeitimų, išskyrus 2022 m. įsigaliojusias BPK 140 straipsnio, reglamentuojančio laikiną suėmimą, pataisas, manytina, jog minėtieji pokyčiai suimtųjų statistikoje sietini su kintančia teisininkų (ikiteisminio

3 lentelė. Suėmimo ir kai kurių kitų kardomųjų priemonių taikymo statistika 2008–2023 metais

Metai	Asmenų, įtariamų (kaltinamų) padarius nusi-kalstamas veikas, skaičius	Asmenys, kuriems buvo taikytas suė-mimas	Suimtųjų dalis (proc.) nuo įtariamųjų (kaltinamųjų) skaičiaus	Asmenys, kuriems buvo taikytas namų areštas	Asmenys, kuriems buvo taikyta inten-syvi priežiūra
2023	21 891	289	1,32	3	33
2022	22 401	282	1,26	1	35
2021	22 138	214	0,97	7	27
2020	24 935	239	0,96	9	10
2019	23 527	336	1,43	10	-
2018	24 133	417	1,73	11	-
2017	28 085	720	2,56	22	-
2016	21 356	679	3,18	28	-
2015	26 876	1202	4,47	39	-
2014	30 697	1642	5,34	34	-
2013	30 792	1734	5,63	37	-
2012	29 097	1869	6,42	44	-
2011	24 345	1792	7,36	39	-
2010	24 512	1920	7,83	37	-
2009	24 122	1797	7,45	64	-
2008	23 249	1728	7,43	94	-

Šaltinis: sudaryta autorių, remiantis IRD prie VRM duomenimis.

tyrimo pareigūnų, prokurorų, teisėjų) teisine kultūra, kurios pokyčius lemia EŽTT ir, atitinkamai, LAT praktikos žmogaus teisių ir laisvių srityje bei veiksmingesnio rungtyniškumo principo įgyvendinimo baudžiamajame procese įtaka. Nagrinėjami pokyčiai taip pat sietini su efektyviai veikiančios Europos arešto orderio sistemos, sumažinančios tikimybę, jog įtariamasis bandys slapstytis ir/ar jo nepavyks surasti, veikimu, taip pat naujos kartos teisininkų, išugdytų pagal šiuolaikinius teisės standartus, teikiančius didelį dėmesį humaniškumui, žmogaus teisių ir laisvių apsaugai, skaičiaus augimu (Bikelis, 2018, p. 26). Paminėtini ir tokie nagrinėjamas pokyčius lemiantys veiksniai, kaip smarkiai sumažėję neformalūs kontaktai (bendravimas) tarp prokurorų ir suėmimą skiriančių ikiteisminio tyrimo teisėjų bei efektyvesnės įtariamųjų gynybos galimybės, įskaitant galimybę gynėjui ir įtariamajam gauti prieigą prie visų duomenų, susijusių su

suėmimo skyrimu (Bikelis, Pajaujis, 2017, p. 50). Tiesa, pastaraisiais metais, nepaisant sumažėjusio bendro įtariamųjų (kaltinamųjų) skaičiaus, pastebima suimtųjų skaičiaus didėjimo tendencija – nuo 2021 m., kai buvo fiksuotas absoliutus suimtųjų skaičiaus minimumas (214 asmenų), šis skaičius per paskutinius pora metų kiek pakilo – 2022 m. suimtųjų padaugėjo 32 proc. iki 282, o 2023 m. – dar 3 proc. iki 289 (iš viso – 35 procentais), atitinkamai, bendra proporcija tarp suimtųjų ir visų įtariamųjų / kaltinamųjų skaičiaus padidėjo nuo 0,97 proc. iki 1,32 proc.

Panaši tendencija išvelgtina ir kitos asmens laisvę smarkiai ribojančios priemonės – namų arešto, taikymo statistikoje – nors ši kardomoji priemonė niekada nepasižymėjo dažnu taikymu, asmenų, kuriems paskirtas namų areštas, skaičius sumažėjo itin ryškiai – nuo 94 asmenų 2008 m. iki vos 3 asmenų 2023 m., t. y. ši kardomoji priemonė skiriama net 31 kartą mažiau. Tokį retą namų arešto taikymą galima paaiškinti skeptišku prokurorų ir ikiteisminio tyrimo teisėjų požiūriu į šią priemonę, kaip menkai efektyvią ir gana sudėtingai pritaikomą praktikoje (Bikelis, Pajaujis, 2017, p. 25). Nors statistiniai duomenys apie intensyvios priežiūros taikymą skelbiami tik nuo 2020 metų, galima išvelgti, jog ši priemonė taikoma sąlyginai nedažnai (2020 m. – 10, 2021 m. – 27, 2022 m. – 35, o 2023 m. – 33 kartus), tiesa, kaip galima matyti iš pateiktų duomenų, pastebėtinas nuosaikus intensyvios priežiūros taikymo dažnėjimas.

Išanalizavus duomenis matyti, kad labiausiai asmens laisves ir teises varžančios kardomosios priemonės Lietuvoje taikomos vis rečiau, tai vertintina išties teigiamai, nes tiek teisės doktrina, tiek ir EŽTT keliami aukšti žmogaus teisių ir laisvių apsaugos standartai formuoja poreikį vengti perteklinio suėmimo bei kitų itin griežtų kardomųjų priemonių taikymo, atitinkamai, jas taikant tik esant išskirtinei būtinybei, kai visų kitų lengvesnio pobūdžio priemonių skyrimas įtariamąjo / kaltinamąjo atžvilgiu objektyviai nėra pakankamas. Apžvelgta statistika rodo aiškias suėmimo taikymo atvejų mažėjimo tendencijas, tuo tarpu namų areštas ir intensyvi priežiūra skiriami gana retai, tiesa, jų taikymo dinamika išsiskiria – atvejų, kai skiriama intensyvi priežiūra nuosekliai daugėja, tuo tarpu namų areštas pastaraisiais metais beveik jau ir nebetaikomas, dėl to darytina prielaida, kad ši kardomoji priemonė prarado savo aktualumą. Visgi kiek neramina per pastaruosius dvejus metus, lyginant su 2021 m., trečdaliu išaugęs suėmimų skaičius, kurio nepavyksta pagrįsti jokiais objektyviai tai pateisinti galinčiomis priežastimis.

3. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjų ir teisės mokslininkų nuomonė dėl baudžiamojo proceso metu asmens patiriamų teisių ir laisvių suvaržymų ir jų reikšmės

Atsižvelgdami į BK, BPK ir teismų praktikoje ribotai plėtojamas galimybes atsižvelgti į baudžiamojo proceso metu asmens partirtus teisių bei laisvių ribojimus jam taikant baudžiamąją atsakomybę bei į gana menkai šiuo klausimu išplėtotos teisės doktrinos

problematiką, darbo autoriai atliko ekspertų apklausą. Apklauso anketa buvo pateikta LAT Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjams (į anketos klausimus atsakė 5 teisėjai) ir Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Baudžiamosios justicijos katedros mokslininkams (anketą užpildė 7 asmenys, nesantys ir nebuvę teisėjais). Apklauso metu respondentams buvo pateikti 7 uždaro tipo klausimai su pasirinkamais atsakymų variantais, iš kurių keturi klausimai buvo skirti pernelyg ilgo baudžiamojo proceso, o likę trys – suėmimo ir kitų procesinių prievartos priemonių problematikai. Apklauso dalyviams taip pat buvo pasiūlyta pateikti papildomų išvalgų ar pastebėjimų nagrinėjama tema.

Visi apklausoje dalyvavę LAT teisėjai pripažįsta, kad pernelyg ilga baudžiamojo proceso trukmė yra aktuali problema. Panaši nuomonė vyrauja ir teisės mokslininkų gretose – tik vienas respondentas šios problemos nelaiko aktuali.

Atsakymai į klausimą „kurioje baudžiamojo proceso stadijoje dažniausiai nustatomas teisės į procesą per kuo trumpiausią laiką pažeidimas“ irgi parodė gana aiškią tendenciją – 4 iš 5 teisėjų ir 5 iš 7 teisės mokslininkų nurodė, jog ši teisė dažniausiai pažeidžiama ikiteisminio tyrimo stadijoje, tuo tarpu po vieną respondentą iš kiekvienos grupės mano, kad nagrinėjami pažeidimai dažniausiai kyla bylos nagrinėjimo pirmosios instancijos teisme metu.

Jokių ryškesnių nuomonių skirtumų nepavyko išvelgti ir lyginant apklauso respondentų nuomones šiems atsakant į klausimą, „ar pernelyg ilga baudžiamojo proceso trukmė turėtų būti *expressis verbis* įtvirtinta BK, kaip aplinkybė, į kurią turi būti atsižvelgiama skiriant bausmę“. Dauguma LAT teisėjų (4 iš 5) bei teisės mokslininkų (5 iš 7) mano, jog tokie BK pakeitimai nėra reikalingi – poreikį pernelyg ilgą proceso trukmę, kaip atsakomybę lengvinančią aplinkybę, tiesiogiai įtvirtinti BK mano esant vienas teisėjas bei du mokslininkai.

Paklausus respondentų, ar jų nuomone, Lietuvos teismų praktikoje pripažįstamos kompensacinės priemonės dėl pernelyg ilgo baudžiamojo proceso – švelnesnės bausmės paskyrimas ir bausmės vykdymo atidėjimo instituto taikymas, yra pakankamos, paaiškėjo, jog 4 iš 5 teisėjų bei 4 iš 7 teisės mokslininkų laikosi nuomonės, jog esama praktika yra tinkama ir švelninti kaltinamojo teisinės padėties dar labiau nagrinėjama atvejais įprastai poreikio nėra, visgi 1 teisėjas ir 3 teisės mokslininkai mano, jog tam tikrais atvejais galėtų būti taikomas ir atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės ar bausmės.

Didesnė nuomonių įvairovė išryškėjo pabandžius sužinoti, kaip respondentai vertina dabartines suėmimo (kardomojo kalinimo) tendencijas Lietuvoje – nors visi apklaustieji teisėjai jas vertina teigiamai (4 iš 5) arba veikia teigiamai (likęs 1 iš 5) teigdami, jog suėmimas bene visada ar dažnai yra taikomas saikingai, proporcingai ir esant pagrįstam būtinumui, teisės mokslininkų tarpe nuomonės yra įvairesnės ir gerokai kritiškesnės – dauguma apklaustų mokslininkų (5 iš 7) suėmimo taikymo dažnumo, pagrįstumo ir proporcingumo tendencijas vertina neigiamai arba veikia neigiamai, ir tik likę du – veikia teigiamai ir teigiamai.

Atsakydami į šeštąjį klausimą didesnė dalis LAT teisėjų (3 iš 5) ir dauguma teisės mokslininkų (6 iš 7) nepritarė minčiai, jog pagal BK 66 straipsnį į paskirtą bausmę turėtų būti įskaitomas ne tik kardomasis kalinimas (suėmimas), bet ir kitos kardomosios ir procesinės prievartos priemonės. Atitinkamai, tokiems baudžiamąją atsakomybę lengvinantiems BK pakeitimams pritarimą išreiškė pora teisėjų ir vos vienas mokslininkas.

Galiausiai, didesnę apklaustųjų nuomonių įvairovę pavyko užfiksuoti jų pasiteiravus, ar teismai baudžiamosiose bylose, skirdami bausmę, deramai įvertina įtariamojo / kaltinamojo proceso metu patirtus laisvių ir teisių suvaržymus, susijusius su procesinių prievartos priemonių taikymu. Nors visi apklausti LAT teisėjai vieningai atsakė, jog tokie suvaržymai yra įvertinami tik iš dalies, nes atsižvelgiama tik į suėmimo ir laikinajame sulaikyme išbūtą laiką, teisės mokslininkų tarpe tokio vieningo požiūrio užfiksuoti nepavyko – kiek daugiau nei pusė apklaustųjų mokslininkų laikėsi analogiškos nuomonės kaip ir teisėjai, tuo tarpu likusiųjų nuomonė buvo arba kritiška teigiant, jog tokie įtariamojo/kaltinamojo patirti suvaržymai teismų įprastai nėra deramai įvertinami (2 iš 7 apklaustųjų), arba, atvirkščiai, itin teigiama, nurodant, jog teismai įvertina tiek taikytas priemones bei jų taikymo terminą, tiek ir asmenų patirtus suvaržymus (1 apklaustasis).

Trys respondentai iš teisės mokslininkų pasidalino ir išsamiais komentarais, kuriuose pateikė savo pozicijas baudžiamamojo proceso metu asmens patiriamų suvaržymų bei jų vertinimo taikant baudžiamąją atsakomybę klausimais, didžiausią dėmesį skirdami suėmimo ir kitų procesinių prievartos priemonių taikymo ir vertinimo problematikai. Antai, vienoje iš išsakytų nuomonių buvo pabrėžta ne tik suėmimo, bet ir kitų procesinių prievartos priemonių taikymo efektyvumo ir pagrįstumo svarba: „*manau, kad suėmimas pastaraisiais metais taikomas rečiau, negu pvz. buvo prieš 10 metų. Be to, BPK buvo išplėstas kardomųjų priemonių sąrašas, kas turi įtakos suėmimo taikymo mažėjimui. Taip pat įtakos turi EŽTT praktika. Tačiau, manau, esama tobulintinių aspektų kalbant apie alternatyvų suėmimui taikymui. Pvz. įpareigojimas gyvent skyrium/nesiartinti – o kas jeigu neturi kur gyventi?; užstatas – o kas jeigu neturi lėšų, tai nelabai ir pritaikysi; intensyvi priežiūra – irgi yra įgyvendinimo problemų, pvz. atsparumas vandeniui/drėgmei ir kt.; namų areštas – sakyčiau, nepakankama kontrolė. Taigi sakyčiau svarbu yra tobulinti esamų kardomųjų priemonių, alternatyvių suėmimui, įgyvendinimą“.* Antrasis respondentas pažymėjo, jog nagrinėjama problema yra labai aktuali, o apklausoje keliami baudžiamamojo proceso metu asmens patiriamų teisių ir laisvių suvaržymo vertinimo taikant baudžiamąją atsakomybę klausimai yra taiklūs ir probleminiai. Tuo tarpu trečiojo respondento įžvalgos buvo labiau nukreiptos į suėmimo vertinimo kaltininkui skiriant bausmę problematiką, pabrėžiant, jog „*didėsnių problemų nekyla tais atvejais, kai suimtas asmuo vėliau yra nuteisiamas ir jam paskiriama didesnė laisvės atėmimo bausmė, nei sulaikyme išbūtas laikas. Blogai atrodo tie atvejai, kai asmens suėmimo išbūtas laikas padengia paskiriamą bausmę, kuri nebūtinai yra laisvės atėmimo bausmė arba tokiais atvejais paprastai tokia bausmė nebūtų skiriama“.*

Apibendrinant apklausos rezultatus galima teigti, jog itin ryškių nuomonių skirtumų tarp teisės praktikų (LAT teisėjų) ir teoretikų (teisės mokslininkų) vertinant baudžiamojo proceso metu asmens patiriamus teisių ir laisvių suvaržymus ir jų įtaką baudžiamosios atsakomybės taikymui (bausmės skyrimui) nustatyti nepavyko – bene vieningai sutariama, jog pernelyg ilga baudžiamojo proceso trukmė yra aktuali problema, kuri dažniausiai yra būdinga ikiteisminio tyrimo stadijai, visgi daugelis respondentų nejaučia poreikio tokią aplinkybę, kaip pagrindą, į kurią turi būti atsižvelgiama taikant baudžiamąją atsakomybę (skiriant bausmę), tiesiogiai įtvirtinti baudžiamajame įstatyme. Taip pat nemažos dalies respondentų nuomone, švelnesnės bausmės paskyrimas ir bausmės vykdymo atidėjimas yra pakankamos priemonės siekiant kaltinamajam kompensuoti dėl pernelyg ilgo baudžiamojo proceso nulemtą teisę į procesą per kuo trumpesnę laiką pažeidimą, visgi keli apklaustieji neatmetė poreikio tokiems atvejais taikyti ir atleidimą nuo baudžiamosios atsakomybės ar bausmės. Ši apklausa taip pat parodė, jog nepaisant teisėjų gana palankiai vertinamų suėmimo tendencijų, teisės mokslo atstovai jas linkę vertinti kritiškiau – panašūs rezultatai gauti ir vertinant, ar teismai skirdami bausmę deramai atsižvelgia į procesinių prievartos priemonių nulemtus asmens laisvių ir teisių suvaržymus, be to, dalis apklaustųjų palaikė idėją BK nustatyti taisyklę, jog į paskirtą bausmę turėtų būti įskaitomas ne tik kardomasis kalinimas (suėmimas), bet ir kitos kardomosios bei procesinės prievartos priemonės.

Pritariant J. ir D. Prapiestį pabrėžiamai veikiau ideologinio, moralinio pobūdžio problemai, kad „*mūsų šalies baudžiamojoje justicijoje nėra įprasta valstybės vardu atsiprašyti asmenų, patyrusių nepagrįstus, neteisėtus teisėsaugos institucijų baudžiamuosius procesinius veiksmus*“ (Prapiestis, D., Prapiestis, J., 2022, p. 279), pažymėtina, kad nuo sovietmečio vis dar yra užsilikęs nepakankamai humaniškas valstybės požiūris į žmogų.

Taigi tiek teisės mokslo atstovai, tiek ir praktikai, iš esmės, pritaria šiame darbe keliamos problematikos aktualumui ir reikšmingumui, be to, gana ryškios surengtos apklausos respondentų dalies manymu, į baudžiamojo proceso metu asmens patiriamus laisvių ir teisių suvaržymus atsižvelgiama nepakankamai ir esamą to praktiką vertėtų tobulinti.

Išvados

1. Asmens teisė į baudžiamąjį procesą per kuo trumpiausią laiką yra itin reikšminga asmens laisvių ir teisių baudžiamojo proceso metu apsaugos garantija, kuriai teismų praktikoje skiriamas gana didelis dėmesys, be to, tai yra pagrindinis baudžiamojo proceso nulemtų asmens laisvių ir teisių suvaržymų aspektas, į kurią teismai, vertindami pernelyg ilgą baudžiamąjį procesą lėmusių aplinkybių visumą, atsižvelgia įgyvendindami baudžiamąją atsakomybę (skirdami bausmę).

2. Atlikta teismų praktikos analizė parodė, kad Lietuvos teismai teisės į baudžiamąjį procesą per kuo trumpiausią laiką pažeidimus konstatuoja gana retai, o juos nustatę, paprastai apsiriboja tik baudmės švelninimu BK Specialiosios dalies straipsnio sankcijos ribose ir tik išimtiniais atvejais taiko baudmės vykdymo atidėjimą ar kitus baudmės švelninimo institutus. Tokia praktika, šio darbo autorių nuomone, nėra pakankama, tad dėl pernelyg ilgo baudžiamojo proceso, tam tikrais atvejais, turėtų būti svarstomas baudžiamojon atsakomybėn traukiamo asmens atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės ar baudmės.
3. Atsižvelgimas į asmeniui skirtas kardomąsias ir kitas procesinės prievartos priemonės Lietuvos teismams taikant baudžiamąją atsakomybę (skiriant baudmę) yra gana ribotas – iš esmės, vertinamas tik suėmimas (kardomasis kalinimas) ir jam prilyginami laikinas sulaikymas bei buvimas teismo psichiatrinės ekspertizės įstaigoje, kurie yra įskaitomi į paskirtas bausmes. Visgi kitos procesinės prievartos priemonės, nors irgi stipriai riboja asmens teises ir laisves bei kelia jam neigiamus padarinius, taikant baudžiamąją atsakomybę nėra vertinamos, nebent vertinant kartu su pernelyg ilga baudžiamojo proceso trukme, tad į jų įtaką asmens teisėms ir laisvėms atsižvelgiama nepakankamai.
4. Remiantis statistiniais duomenimis, ilgai trukusių ikiteisminių tyrimų bei pirmosios instancijos teismuose nagrinėjamų baudžiamųjų bylų, kurių nagrinėjimas viršijo 5 metus, skaičius per paskutiniuosius penkiolika metų Lietuvoje gana ryškiai sumažėjo, kas liudija apie tinkamo teisės į baudžiamąjį procesą per kuo trumpiausią laiką įgyvendinimo prielaidas. Pozityvius pokyčius užtikrinant asmens laisves ir teises baudžiamojo proceso metu rodo ir suėmimo (kardomojo kalinimo) taikymo tendencijos - per pastaruosius 15 metų šios priemonės taikymas sumažėjo net 6 kartus.
5. Atlikta baudžiamosios teisės ekspertų (LAT teisėjų ir teisės mokslininkų) apklausa parodė, jog pernelyg ilgos baudžiamojo proceso trukmės (teisės į baudžiamąjį procesą per kuo trumpiausią laiką) problematika yra itin aktuali, be to, ekspertai bene vieningai sutaria, jog šios teisės pažeidimas dažniausiai konstatuojamas ikiteisminio tyrimo stadijoje. Tiesa, nepaisant pastaruoju metu kiek pagerėjusios situacijos, teisės mokslininkai, skirtingai nei teisėjai, vis dar neigiamai vertina suėmimo taikymo ir vertinimo taikant baudžiamąją atsakomybę tendencijas, taip pat, kai kurių respondentų nuomone, asmenims dėl baudžiamojo proceso metu jų patirtų laisvių ir teisių suvaržymų turėtų būti nustatytos platesnės įstatyminės garantijos bei baudžiamosios atsakomybės švelninimo sąlygos.

Šaltinių sąrašas

Teisės norminiai aktai

1. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (1950). *Valstybės žinios*, 40-987.
2. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (2000). *Valstybės žinios*, 89-2741.
3. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (2002). *Valstybės žinios*, 37-1341.

Specialioji literatūra

4. Bikelis, S., Pajaujis, V. (2017). Detour Towards Pre-trial Detention as Ultima Ratio. *2nd Lithuanian National Report on Expert Interviews* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.uibk.ac.at/irks/publikationen/detour-publikationen/2nd-lithuanian-report-interviews.pdf> [žiūrėta 2024 m. vasario 1 d.].
5. Bikelis, S. (2018). Suėmimo taikymo pokyčiai Lietuvoje: teisinės kultūros perspektyva. *Kriminologijos studijos*, 6. Vilnius University Press, 8–28, DOI: <https://doi.org/10.15388/CrimLithuan.2018.6.1>
6. Bikelis, S. (2018). Kardomosios priemonės – užstato – reguliavimo ir taikymo vertybinės ir praktinės dilemos. *Teisės problemos*. Nr. 1 (95), 114–131.
7. Jurka, R. (2009). Proceso per kuo trumpiausią laiką teisinis principas: samprata ir realizavimo problemos. *Teisės problemos*, 1 (63), 54–74.
8. Jurka, R., Gušauskienė M. (2009). Suėmimo atitikties ultima remedium principui diskusiniai klausimai. *Teisės problemos*, 2 (64), 62–80.
9. Merkevičius, R. (2011). Įtariamo (kaltinamo) asmens teisės į procesą per kuo trumpiausią laiką užtikrinimas. *Teisė*, 80. 34–52.
10. Piesliakas, V. (2007). Baudžiamoji atsakomybė kaip nusikalstamos veikos padarymo teisinis padarinys. *Jurisprudencija*, 8(98), 7-12.
11. Prapiestis, D., Prapiestis, J. (2022). Humanizmo principas Lietuvos baudžiamojoje politikoje. *Kelyje su Konstitucija: recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys*. Vilnius University Open Series, 268–290.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika

12. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. gegužės 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-404/2006.
13. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. gruodžio 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-681/2006.
14. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. balandžio 17 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-45/2007.
15. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. kovo 19 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-109/2013.
16. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. sausio 7 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-124/2014.

17. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. spalio 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-402/2014.
18. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. kovo 3 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-29-942/2016.
19. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. balandžio 12 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-P-18-648/2016.
20. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. gegužės 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-107-489/2017.
21. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. lapkričio 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-323-895/2017.
22. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. kovo 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-8-788/2018.
23. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. spalio 2 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-255-628/2018.
24. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. sausio 8 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-56-788/2019.
25. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. kovo 12 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-54-788/2019.
26. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. spalio 8 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-215-895/2019.
27. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. gruodžio 2 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-274-788/2019.
28. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. gruodžio 17 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-290-489/2019.
29. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. kovo 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-69-648/2021.
30. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. birželio 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-65-648/2021.
31. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. birželio 25 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-113-489/2021.
32. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. birželio 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-39-1073/2022.
33. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. birželio 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-197-719/2022.
34. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. lapkričio 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1-01-1-65235-2017.
35. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. gruodžio 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-258-788/2022.
36. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023 m. sausio 17 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-69-788/2023.
37. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023 m. vasario 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-30-788/2023.

38. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023 m. kovo 7 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-47-697/2023.
39. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023 m. gegužės 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-122-697/2023.
40. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023 m. birželio 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-167-719/2023.
41. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023 m. lapkričio 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-232-648/2023.
42. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2024 m. vasario 15 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-74-594/2024.

Kiti šaltiniai

43. Lietuvos Respublikos teismų ir teismų savivaldos institucijų 2008–2012 metų veiklos apžvalgos [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.teismai.lt/lt/teismu-savivalda/teismu-ir-teismu-savivaldos-instituciju-veiklos-ataskaitos/198> [žiūrėta 2024 m. vasario 1 d.].
44. Teismų veiklos apžvalgos 2013–2017 m. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.teismai.lt/lt/teismu-savivalda/teismu-ir-teismu-savivaldos-instituciju-veiklos-ataskaitos/198> [žiūrėta 2024 m. vasario 1 d.].
45. Lietuvos teismai. Veiklos rezultatai 2018–2022 m. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.teismai.lt/lt/teismu-savivalda/teismu-ir-teismu-savivaldos-instituciju-veiklos-ataskaitos/198> [žiūrėta 2024 m. vasario 1 d.].
46. Duomenys apie nusikalstamų veikų tyrimo trukmę (Forma-TYR-TRUK). Baigtų nusikalstamų veikų tyrimų trukmė (išskyrus BPK 3 str. 1 d. 2 p. ir 212 str. 1 d. 10 p.) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://ird.lt/lt/reports/view_item_datasource?id=10303&datasource=79761 [žiūrėta 2024 m. vasario 1 d.].
47. Duomenys apie ikiteisminio tyrimo įstaigose užregistruotus asmenis, įtariamus (kaltinamus) nusikalstamų veikų padarymu (Forma_30-ITĮ). Asmeniui buvo taikyta kardomoji priemonė [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://ird.lt/lt/reports/view_item_datasource?id=10272&datasource=79102 [žiūrėta 2024 m. vasario 1 d.].
48. Baudžiamųjų bylų nagrinėjimo ataskaitos I instancijos teismuose [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.teismai.lt/lt/visuomenei-ir-ziniasklaidai/statistika/4641> [žiūrėta 2024 m. vasario 1 d.].

SANTRAUKA

Šiame straipsnyje nagrinėjami baudžiamojo proceso metu asmens patiriamų suvaržymų keliami žmogaus teisių ir laisvių užtikrinimo iššūkiai bei jų vertinimas taikant baudžiamąją atsakomybę (skiriant bausmę). Siekiant darbo tikslo - visapusiškai išnagrinėti baudžiamojo proceso metu asmens patiriamų suvaržymų keliamų žmogaus teisių ir laisvių užtikrinimo iššūkių vertinimą taikant baudžiamąją atsakomybę

- buvo detaliai analizuojamas galiojantis teisinis reglamentavimas, teismų praktika, teisės doktrina, statistiniai duomenys ir kiti šaltiniai bei atlikta ekspertų apklausa. Darbe buvo atskleista, kad didžiausią reikšmę vertinant baudžiamojo proceso metu asmens patiriamus teisių ir laisvių suvaržymus ir jų įtaką baudžiamosios atsakomybės taikymui turi asmens teisės į baudžiamąjį procesą per kuo trumpiausią laiką įgyvendinimas bei procesinės prievartos priemonių, ypač – suėmimo, taikymas. Antai, asmens teisė į baudžiamąjį procesą per kuo trumpiausią laiką yra pagrindinis baudžiamojo proceso veiksnys, kuris, atsižvelgiant tiek į pernelyg ilgą proceso trukmę, tiek ir į ją lėmusias aplinkybes, teismų yra vertinamas taikant baudžiamąją atsakomybę. Paprastai teismas, konstatavęs tokios teisės pažeidimą skiriamą bausmę švelnina ar atideda jos vykdymą. Tuo tarpu asmeniui taikytoms procesinėms prievartos priemonėms teismai skiria mažesnę dėmesį, iš esmės, apsiribodami suėmimo įskaitymu į bausmę. Statistinių duomenų apie ikiteisminių tyrimų ir teismo baudžiamųjų bylų nagrinėjimo trukmę bei suėmimo taikymo dinamiką analizė rodo daugeliu atveju teigiamas tendencijas link greitesnio baudžiamojo proceso ir retesnio įtariamųjų bei kaltinamųjų suėmimo. Galiausiai, atlikta teisės praktikų ir teoretikų apklausa parodė, jog apklausti teisės ekspertai sutinka su nagrinėjamos darbe problematikos aktualumu ir, dažnu atveju, išvelgia poreikį tobulinti esamą teisinį reguliavimą ar teismų praktiką tam, kad būtų aktyviau atsižvelgiama į baudžiamojo proceso metu asmens patiriamus suvaržymus.

SUMMARY

The article examines the challenges of ensuring proper protection of human rights, that occur due to criminal procedure constraints, also their evaluation during the implementation of criminal liability (imposition of a penalty). The aim of the study is to thoroughly analyse the evaluation of challenges of ensuring the protection of human rights, caused by the criminal procedure constraints during the implementation of criminal liability. Consequently, various sources of information were examined, including the current legislation, case law, legal doctrine and statistical data. As a result, it was concluded that the realization of the right to criminal proceedings within a reasonable time and the imposition of coercive measures, particularly – of detention, are the most significant aspects of the subject matter. Therefore, person's right to criminal proceedings within a reasonable time is the most important feature of criminal procedure that is evaluated by the court when implementing criminal liability, while considering not only the factual length of proceedings, but also various other circumstances, consequently, if this right has been violated, the imposed penalty should be reduced or suspended. Meanwhile, the coercive measures imposed during the criminal proceedings are not evaluated as much – detention is the only measure that is taken into account when imposing penalty. The analysis of statistical data

has revealed positive trends towards rapid criminal proceedings and rarer detention of suspects. Finally, the conducted survey of law practitioners and theorists revealed that, according to their opinion, the importance of the subject matter is exceptionally significant and it is often desired to change or improve the existing legislation or case law in order to evaluate the constraints of human rights that are experienced by a person during the criminal proceedings more carefully.